

KATA GANTI NAMA DIALEK MELAYU TERENGGANU: ANALISIS GEOLINGUISTIK

*(The Personal Pronouns of the Terengganu Dialect:
A Geolinguistics Analysis)*

Nor Hashimah Jalaluddin*
shima@ukm.edu.my

Wan Athirah Adilah Wan Halim
wanthirah96@gmail.com

Pusat Kajian Bahasa dan Linguistik, Fakulti Sains Sosial dan
Kemanusiaan, Universiti Kebangsaan Malaysia.

Pengarang Koresponden (*Corresponding Author*): *

Rujukan artikel ini (*To cite this article*): Nor Hashimah Jalaluddin
& Wan Athirah Adilah Wan Halim. (2021). Kata ganti nama dialek
Melayu Terengganu: Analisis geolinguistik. *Jurnal Bahasa*, 21(1),
67–88. [http://doi.org.10.37052/jb21\(1\)no4](http://doi.org.10.37052/jb21(1)no4)

Peroleh: <i>Received:</i>	1/4/2021	Semakan: <i>Revised</i>	19/4/2021	Terima: <i>Accepted:</i>	23/4/2021	Terbit dalam talian: <i>Published online:</i>	1/6/2021
------------------------------	----------	----------------------------	-----------	-----------------------------	-----------	--	----------

Abstrak

Kajian ini bertujuan menghuraikan penyebaran kata ganti nama (KGN) dialek Melayu Terengganu khususnya berdasarkan analisis geolinguistik. Usaha ini menyumbangkan penelitian terhadap warisan dialek Melayu dengan memberikan huraian KGN secara tuntas. Kajian ini memanfaatkan kemajuan teknologi *Geographic Information System* (GIS) bagi membantu menghuraikan penyebaran dialek ini dengan mensinergikan faktor linguistik dan bukan linguistik. Seramai 500 orang yang terdiri daripada warga tua, dewasa dan remaja telah dipilih sebagai responden. Kaedah penyelidikan menggunakan soal selidik dan temu ramah bagi mendapatkan sebutan responden yang tepat. Kesemua data yang ditranskripsi dirakamkan dalam MsExcel sebelum dimasukkan dalam ArcGis bagi mendapatkan peta taburannya. Dapatan kajian menunjukkan wujud

pengaruh dialek Kelantan di Terengganu di samping keunikan KGN di Hulu Terengganu. Pemetaan menggunakan koroplek menghasilkan peta yang jelas titik isoglos untuk penggunaan KGN yang dikaji. Kajian menggunakan GIS terbukti memberikan impak positif kepada kajian dialek dan seterusnya menjadikan kajian ini lebih dinamik dan saintifik.

Kata kunci: Dialek Terengganu, kata ganti nama, koroplek, isoglos, geolinguistik

Abstract

The purpose of this study is to describe the distribution of Terengganu dialect personal pronouns that based on fieldwork. This study tries to fulfill the gap of the previous study by giving the full description of this personal pronouns found in Terengganu. This effort will contribute to the Malay dialect heritage by providing the comprehensive description on pronouns. One interesting fact is that this study accommodates Geographic Information System (GIS) software that can synergized both linguistics and non-linguistics factor in describing its distribution. This study involves 500 respondents comprising of old, adult and adolescents. They were asked to fill in the questionnaires and being interviewed for the correct pronunciation. All data have been transcribed and processed in MsExcel before being applied to GIS for the map. The findings show that there is an influence form the Kelantan dialect in Terengganu. In addition there is a unique pattern in these pronouns used in Hulu Terengganu. The map with choropleth has succeeded produce a clear isogloss regarding these pronouns distribution. The application of GIS has given a positive impact on the dialect study and hence make the study more dynamic and scientific.

Keywords: Terengganu dialect, pronouns, choropleth, heritage, geolinguistics

PENDAHULUAN

Umum mengetahui bahawa kata ganti nama (KGN) terbahagi kepada tiga, iaitu pertama, kedua dan ketiga. Penerangan tentang KGN ini ada dinyatakan dalam buku nahu Melayu seperti *Nahu Mutakhir Melayu* (Asmah, 1980), *Tatabahasa Dewan* (Nik Safiah *et al.*, 1986), dan juga dalam buku nahu yang lain. Selain KGN, terdapat kata panggilan Melayu yang mendapat

perhatian sarjana. Kata panggilan digunakan dalam lingkungan keluarga dan selalunya digelar mengikut urutan keluarga. Brown (1921) misalnya mengkaji kata panggilan dalam keluarga Melayu di Perak. Kajian Brown diteruskan oleh Nor Hashimah *et al.* (2005) yang meneliti kata panggilan bagi setiap negeri di Malaysia. Nor Hashimah berpendapat kata panggilan mempunyai unsur sosiolinguistik dan pragmatik. Kedua-dua KGN dan kata panggilan berfungsi sebagai kata untuk menghormati masyarakat dan keluarga. Faktor umur, status ekonomi, pendidikan dan sosial sangat mempengaruhi penggunaan KGN dan kata panggilan.

Sehubungan dengan itu, satu kajian yang berkaitan dengan KGN dilanjutkan memandangkan pentingnya KGN dalam masyarakat Melayu. Kajian dialek meneliti perbezaan fonologi dan leksikal yang jelas ketara sehingga boleh membentuk ruang isoglos tersendiri. Dialek mampu menghasilkan persempadanan yang berbeza dengan persempadanan politik. Contohnya, dialek Johor dikatakan merentasi sempadan dari Johor sehingga ke Perak Selatan (Asmah, 1985), dialek Terengganu mendominasi sepanjang pantai timur, iaitu dari Setiu sehingga ke Kota Tinggi (Nor Hashimah, *et al.*, 2021). Setiap dialek mempunyai ciri KGN tersendiri yang membolehkan kita mengenal pasti siapakah pengguna dialek tersebut. Contohnya, KGN /haŋ/, /tʃeʔ/, /depa/ (Fazal *et al.*, 2019) boleh dikaitkan dengan dialek utara, /sajə/, /aku/, /oʋaŋ/, /kitə/, /əŋkaw/ (Nor Hashimah *et al.*, 2020) kerap didengari dalam dialek Johor. Sementara /təman/, /mikə/, /demə/, /komə/ ialah ciri ketara dialek Perak (Nor Hashimah *et al.*, 2016). Malah boleh dikatakan banyak lagi KGN yang menarik untuk dikaji.

Secara jelasnya, kajian ini membataskan skop kepada kajian KGN Terengganu dengan menyenaraikan semua KGN pertama, kedua dan ketiga. KGN dialek Terengganu dipilih memandangkan belum ada kajian menyeluruh mengenai KGN. Kajian sebelum ini banyak menumpukan subdialek Hulu Terengganu sahaja. Selain itu, kajian ini menggunakan kemajuan teknologi untuk memplot titik-titik penggunaan KGN, iaitu aplikasi GIS dan khususnya teknik koroplet. Selain penghuraian linguistik, kajian ini juga memanfaatkan maklumat bukan linguistik dalam penghuraian penyebaran KGN ini di Terengganu. Kajian ini dapat menambah kekayaan khazanah dialek Melayu yang unik.

PROFIL RINGKAS NEGERI TERENGGANU

Negeri Terengganu terbahagi kepada tujuh daerah, iaitu Kemaman, Dungun, Marang, Kuala Terengganu, Hulu Terengganu, Setiu dan Besut. Penemuan

batu bersurat di Hulu Terengganu, yang terpahat padanya tahun 702 Hijrah (bersamaan 1303 Masihi) telah menunjukkan bahawa masyarakat Terengganu sudah maju pada satu tahap lagi dengan penerimaan tamadun baharu, iaitu Islam yang telah bertapak paling lewat sejak awal abad ke 14, menjadikan Terengganu sebagai salah sebuah negeri yang paling awal menerima Islam di Malaysia (Abdullah Rahman, 2012).

Negeri Terengganu termasyhur dengan sejarahnya sehingga digelar sebagai “Warisan Pesisir Air” yang mendukung moto “Negeri Cantik Budaya Menarik” mempunyai justifikasi dan rasional tentang keunikan dan keistimewaan khazanah alam, masyarakat, budaya, dan bahasanya. Negeri Terengganu kaya dengan hasil petroleum mampu menjadikan Terengganu sebuah negeri yang terkenal dengan hasil buminya. Selain

Rajah 1 Peta negeri Terengganu.

itu, perkembangan bahasa dari kelompok pantai timur ini menunjukkan bahawa Malaysia kaya dengan variasi dialek Melayunya. Pada kurun ke-14, muncul komuniti manusia di Kuala Berang, sebuah pelabuhan dan pusat perdagangan, dengan ciri-ciri maritim dan kosmopolitannya, sehingga membawa kepada peristiwa Batu Bersurat (Muhammad, 2018). Berdasarkan penemuan ini menunjukkan bahawa Terengganu mempunyai tamadun yang tinggi sehingga menjadi tarikan orang luar untuk datang dan menetap di Terengganu.

PERMASALAHAN KAJIAN

Kajian KGN bahasa Melayu baku telah tercatat lama dalam buku nahu dan kekal polanya sehingga pada hari ini. Malah KGN baku ini menjadi rujukan kepada pelajar, pengajar dan pengguna bahasa Melayu. Berlainan pula dengan KGN dialek Melayu. Banyak kajian dialek telah dilakukan sama ada secara umum mahupun secara geografi. Selalunya kajian KGN dialek disebut sambil lalu dan tidak menyeluruh oleh pengkaji lepas. Ismail (1973) dan Asmah (2015) pernah menyenaraikan KGN dialek secara umum. Penyenaraian ini memberikan gambaran tentang leksikal yang digunakan bagi dialek Melayu. Seterusnya ada sarjana yang beralih kepada dialek geografi. Collins (1983) misalnya telah menyenaraikan KGN subdialek Hulu Terengganu. Huraian ini pada asasnya bukan khusus kepada KGN tetapi menyenaraikan sebutan KGN Hulu Terengganu sebagai contoh pendiftongan bunyi yang produktif di Hulu Terengganu. Pernyataan umum tentang KGN dialek Kelantan (Abdul Hamid dlm Azrizan & Karim, 2015), Perak (Zaharani 1993), pernah dihuraikan secara umum. Namun begitu, kajian sarjana ini boleh dianggap kecil dan tidak menyeluruh. Meskipun begitu, kajian ini dapat memberikan input kepada kosa ilmu dialek Melayu.

Perkembangan ilmu dan teknologi memberikan nafas baharu dalam kesinambungan kajian dialek di Malaysia. Suzuki (2012), Masaaki (2016), Fukushima (2018), Mitsuaki (2018) ialah penyelidik dari Jepun yang aktif dalam penulisan GIS dan kajian mereka menjadi rujukan penyelidik lain. Di Malaysia, Nor Hashimah (2015), Nor Hashimah *et al.* (2016, 2017, 2019, 2020, 2021) antara perintis awal terhadap kajian geolinguistik dan aplikasi GIS dalam kajian dialek. Zaharani *et al.* (2018) turut membincangkan pengaruh dialek di Perak utara menggunakan GIS. Secara khusus, Nor Hashimah *et al.* (2016) telah menulis mengenai “Kata Ganti Nama Sepanjang Sungai Perak: Analisis GIS”. Tulisan ini telah menggabungkan

faktor linguistik dan bukan linguistik untuk menghuraikan KGN Melayu di sepanjang Sg. Perak yang bermula dari Hulu Perak sehingga ke Hilir Perak. Kajian seumpama ini seterusnya berkembang di Malaysia dan mula diguna pakai oleh pengkaji lain seperti Shahidi *et al.* (2019), Shahidi *et al.* (2020).

Daripada kajian di atas, masih ada ruang penyelidikan untuk kajian lanjutan mengenai KGN dialek Melayu ini. Memandangkan kajian lepas telah dilakukan secara geografi atau cebisan maka kajian ini menghuraikan kata ganti nama Terengganu secara menyeluruh. Huraian memanfaatkan ilmu geolinguistik dengan mengambil kira maklumat linguistik dan bukan linguistik di samping penghasilan peta koroplet yang dapat memplot kedudukan dan penyebaran dialek ini dengan tepat dan sistematik. Kajian menasarkannya kepada dua objektif, iaitu mengenal pasti KGN dialek Terengganu dan menghuraikan penyebarannya menggunakan analisis geolinguistik.

KAJIAN LEPAS

Ismail (1973) dan Asmah (2015) telah menyenaraikan KGN mengikut dialek Melayu. Ismail memberikan satu senarai panjang KGN secara umum yang merangkumi hampir semua dialek Melayu yang ada, contohnya KGN Johor, Negeri Sembilan, Kedah, Kelantan dan Terengganu. Asmah dalam *Ensiklopedia Bahasa Melayu* (2015) telah mengkategorikan KGN mengikut pelbagai dialek. Maklumat awal tentang KGN walaupun disenaraikan secara umum dapat memberikan input berguna kepada penyelidik lain.

Perkembangan teknologi turut diaplikasikan pada kajian dialek. Kajian dialek yang kurang mendapat perhatian telah diberi nafas baharu oleh Nor Hashimah (Projek Penyelidikan: AP-2012-002). Dana penyelidikan untuk mengkaji dialek Perak berasaskan GIS. Aplikasi GIS telah dilakukan pada sebaran KGN dialek Perak sepanjang Sungai Perak. Kajian ini meneliti variasi leksikal kata ganti nama (KGN) diri pertama “saya”, kedua “kamu” dan ketiga “mereka” dalam dialek Melayu di pesisir Sungai Perak. Dalam kajian ini dialek dengan maklumat bukan bahasa, iaitu bentuk muka bumi, persempadanan, migrasi dan sejarah digabungkan untuk penelitian bahasa. Sebanyak 200 orang responden daripada 20 buah kampung telah dipilih (Nor Hashimah *et al.* 2016).

Perisian GIS ini membantu pengkaji mengemukakan paparan peta setiap variasi dan varian tertinggi leksikal KGN dialek di pesisir Sungai Perak. Dapatan kajian telah membuktikan bahawa Perak Tengah ialah kawasan asli dialek Perak dengan memberikan sempadan geografi yang

tepat berbanding kajian terdahulu. Buktinya, beberapa kampung di Perak Tengah menggunakan varian Kuala Kangsar kerana faktor topografi dan migrasi. Pada masa yang sama, wujudnya tiga varian untuk mereka, iaitu /demə/ untuk Kuala Kangsar, /deme/ untuk Perak Tengah dan /depa/ untuk dialek Kedah. Diandaikan suku kata /de/ menjadi asas suku kata bagi tiga varian ganti nama yang tersebut. Sesungguhnya GIS mampu memberikan huraian penyebaran dialek Melayu pesisir Sungai Perak dengan lebih sistematik dan meyakinkan.

Kajian KGN yang memfokuskan dialek Terengganu khususnya di Ulu Berang telah dilakukan oleh Shahidi A.H., Mohamad Firdaus & Rahim (2019). Mereka menulis tentang “Variasi Leksikal Ganti Nama Diri dalam Varian Ulu Berang”. Menurut mereka, subdialek Ulu Berang merupakan salah satu bentuk pertuturan yang dituturkan oleh orang Melayu Terengganu di kampung Payang Kayu dan Baong. Subdialek ini kurang dikenali umum kerana dituturkan di pedalaman hulu mukim Kuala Berang, Hulu Terengganu. Dipercayai terdapatnya beberapa leksikal yang unik diguna pakai oleh penutur subdialek tersebut.

Kajian mereka bertujuan untuk memaparkan leksikal KGND yang wujud dalam subdialek Ulu Berang Seterusnya menghuraikan fungsi dan penggunaan leksikal KGND subdialek Ulu Berang. Kajian ini menyerlahkan keistimewaan dan keunikan KGND yang wujud dalam subdialek Ulu Berang. Bagi KGN diri pertama: aku [akəʔ], saya [saje] dan kita [kite]. KGN diri kedua ialah kamu [məŋ], kamu semua [mumi]. KGN diri ketiga ialah dia [dije] dan mereka [dimi].

Seterusnya, kajian Nor Hashimah *et al.* (2016) berkaitan dengan KGN menggunakan aplikasi GIS telah turut dilakukan oleh Shahidi *et al.* (2020). Kali ini mereka cuba menghasilkan isoglos bagi penyebaran dialek Lembangan Sungai Terengganu.

Shahidi *et al.* (2020) menulis mengenai “Pemetaan Isoglos Varian Dialek Terengganu Berasaskan Aplikasi Sistem Maklumat Geografi”. Artikel ini bertujuan untuk membina peta variasi dialek Lembangan Sungai Terengganu (DLST) yang wujud di Lembangan Sungai Terengganu. Secara khusus, objektif kajian ini adalah untuk menyerlahkan bilangan variasi leksikal “aku”, “kamu” dan “mereka” yang digunakan oleh penutur di sepanjang Lembangan Sungai Terengganu. Seterusnya mereka telah menghasilkan peta isoglos varian DLST di sepanjang Lembangan Sungai Terengganu menggunakan GIS. Daerah yang menjadi tapak lokasi mendapatkan data varian DLST ialah daerah Kuala Terengganu (KT) dan Hulu Terengganu (HT). Kedua-dua daerah ini dihubungkan dengan

satu lembangan sungai, iaitu Lembangan Sungai Terengganu. Titik pengamatan kajian bermula di mukim Cabang Tiga, daerah KT hingga ke mukim Jenagor, daerah HT. Beberapa buah mukim di kedua-dua buah daerah dipilih kerana berada dalam aliran Lembangan Sungai Terengganu.

Mereka menggunakan kaedah lapangan dengan menemuramah 30 orang informan untuk ditemu bual bagi mendapatkan data pertuturan asli dan tulen. Hasil dari kutipan data, mereka telah menghasilkan isoglos penggunaan KGN bagi Lembangan Sungai Terengganu ini. Sebelum penghasilan peta isoglos varian DLST dilakukan, aktiviti pemetaan koroplet telah dijalankan sebagai proses awal menganalisis GIS data linguistik varian DLST di sepanjang Lembangan Sungai Terengganu. Peta koroplet berfungsi untuk mengenal pasti taburan data linguistik di setiap kawasan kajian. Taburan data linguistik ini dapat ditonjolkan melalui peletakan pelbagai simbol yang mewakili sesuatu data dan kampung kajian. Oleh itu, berdasarkan peta koroplet inilah maka penghasilan peta isoglos dapat dibina bagi membuktikan gejala penyebaran varian DLST di sepanjang Lembangan Sungai Terengganu berasaskan garis-garis isoglos yang terhasil. Mereka menemukan beberapa varian KGN di sepanjang Lembangan Sungai Terengganu yang tercatat seperti Jadual 2.

Sebagai rumusan, daripada kajian di atas jelas menunjukkan bahawa kajian mengenai KGN telah dilakukan seawal tahun 1970-an. Bermula dengan kajian umum sehingga kepada kajian berasaskan teknologi, kajian KGN ini ternyata menarik dan mempunyai banyak input baharu bagi kajian

Jadual 2 KGN di Lembangan Sungai Terengganu.

KGN Pertama “aku”	KGN Kedua “kamu”	KGN Ketiga “dia”
[ambə]	[muŋ]	[muŋ səmə]
[aku ^w]	[mikɛ]	[dimə]
[akə ^w ʔ]	[mu ^w]	[demə]
[nəkə ^w]	[məŋ]	[muwi]
[akə ^w]		[dime]
[akəʔ]		[dime]
		[dimi]

dialek. Namun begitu, kajian umum itu terlalu ringkas tanpa menjelaskan ciri dan faktor penyebarannya. Kajian Ismail (1973) dan Asmah (2015) terhenti setakat penyenaaraian KGN. Kemudian terdapat kajian KGN yang bersifat geografi khususnya dalam kajian Collins (1983), Shahidi *et al.* (2019) dan Shahidi *et al.* (2020). Menariknya, semua kajian tertumpu di Hulu Terengganu kerana mereka berpendapat daerah ini mempunyai ciri unik yang tersendiri sehingga membentuk subdialek tersendiri. Kajian Nor Hashimah *et al.* (2016) terhadap KGN lebih ekstensif berasaskan GIS dan menghasilkan dapatan yang ekstensif juga. Oleh hal yang demikian, kajian ini ingin melakukan kajian yang sama seperti kajian KGN Sungai Perak agar huraian mengenai KGN dialek seluruh Terengganu juga akan menjadi ekstensif dan mampu menyumbang kepada penghuraian KGN dialek Terengganu dengan lebih tuntas.

METODOLOGI

Kajian ini ialah kajian lapangan yang melibatkan pengumpulan data primer yang diperoleh terus daripada informan. Penyelidikan bersifat *explanatory*, iaitu secara pemerhatian dan pengutipan data. Data kemudiannya dihuraikan dengan penjelasan yang teliti. Kaedah penyelidikan ini telah dikemukakan oleh Nor Hashimah *et al.* (2016) dan Nor Hashimah *et al.* (2017, 2019, 2020, 2021). Analisis disiplin linguistik ini memanfaatkan perisian maklumat geografi.

Pemilihan responden terdiri daripada tiga golongan, iaitu golongan muda (berumur 15-25 tahun), golongan dewasa (berumur 26-49 tahun) dan golongan warga tua (berumur 50 tahun dan ke atas). Pembahagian ini untuk melihat pola penggunaan dialek Melayu antara generasi. Kesemua 500 orang responden terdiri daripada penutur natif daerah masing-masing. Kampung ini dipilih mengikut titik kampung dalam peta berpandukan *Global Positioning System* (GPS). Bantuan penghulu kampung juga diperoleh bagi memastikan pengkaji merakamkan data daripada informan yang sah. Kajian dilakukan di seluruh kawasan negeri Terengganu yang terdiri daripada tujuh buah daerah. Sebanyak 64 titik kampung seluruh Terengganu telah dipilih dengan mengecualikan kawasan FELDA, kawasan industri petroleum dan kawasan yang ramai penutur bukan natif untuk memastikan hanya penutur natif yang dipilih.

Semua informan mengisi borang soal selidik dan menyebut kosa kata yang telah disenaraikan. Kosa kata mengikut senarai Swadesh dan disesuaikan dengan leksikal tempatan yang kerap digunakan penuturnya.

Dengan itu, sejumlah empat puluh (40) leksikal telah dipilih berasaskan domain kekeluargaan, emosi, makanan, kata nama, kata kerja dan adjektif. Untuk mendapatkan sebutan yang lebih tepat, sesi temu bual spontan dan rakaman dilakukan kepada semua informan. Data yang terkumpul seterusnya ditranskripsi dan dimasukkan dalam MsExcel. Data bersih kemudiannya dipindahkan dalam sistem ArcGIS. Untuk peringkat analisis data, semua data yang bercirikan dialek Terengganu dicatatkan oleh penyelidik. Kemudian varian yang tercatat dimasukkan sebagai data atribut dalam ArcGis untuk diproses pemplotan sebarannya. Plot sebaran ini seterusnya dianalisis dan dihuraikan pola sebarannya.

Dapatan Kajian dan Perbincangan

Hasil daripada pengutipan data yang dilakukan di seluruh Terengganu untuk mendapatkan data KGN adalah seperti dalam Jadual 3.

Jadual 3 Senarai KGN dialek Terengganu.

Kata Ganti Nama Pertama	Kata Ganti Nama Kedua	Kata Ganti Nama Ketiga
aku	muŋ	dijə
sajə	mu	jə
kitə	awəʔ	dij
ambə	demə	demə
əɣaŋ	demə	demə tuh
kawaŋ	mãw	dimi
kawɛ	mikə	
amb		
kitə		
sajə		
oɣɛ		
akaw		
kamaj		
kamaŋ		
kamiŋ		
akuʔ		
pateʔ		

Jadual 4 KGN Pertama.

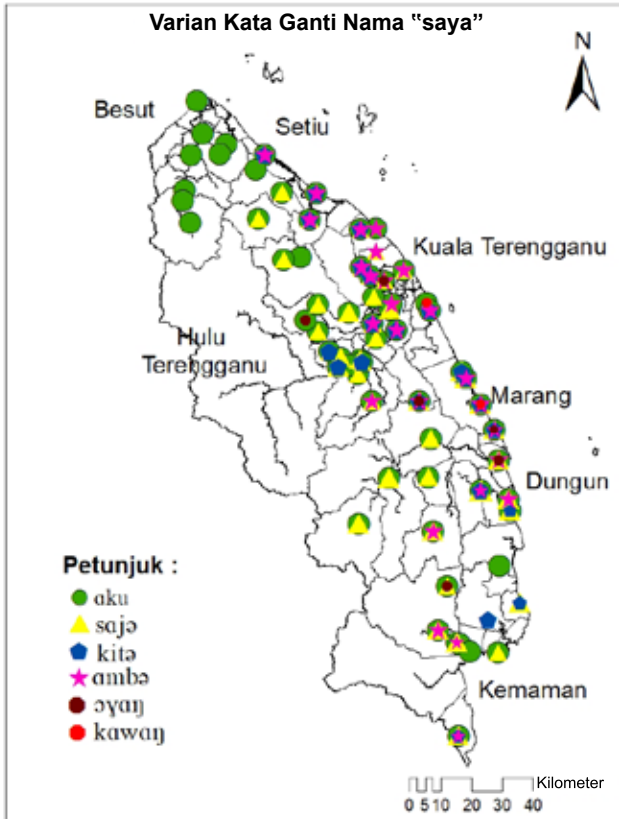
Dialek Terengganu	Dialek Kelantan	Dialek Hulu Terengganu
aku	kawe	akaw
sajə	ambə	kamaj
kitə	kitə	kamə'ŋ
oʔaŋ	sajə	kamiŋ
kawaŋ	oʔe	akuʔ
ambə		
pateʔ		

Terdapat 17 varian bagi KGN pertama, tujuh varian bagi KGN kedua dan enam KGN ketiga. Daripada jadual di atas kita dapati ada banyak varian yang unik yang tidak ditemukan dalam dialek Melayu lain.

Jadual 4 pula ialah pecahan KGN pertama kepada tiga kategori. Daripada pengamatan pengkaji terdapat tiga kategori KGN pertama, iaitu varian dialek Terengganu, dialek Kelantan dan subdialek Hulu Terengganu. Bagi dialek Terengganu, penggunaannya sama seperti bahasa baku yang turut banyak digunakan dalam dialek Johor. [aku], [sajə] dan [kitə] menggunakan ʔəʔ pada bunyi di akhir kata. Penambahan penggunaan KGN [oʔaŋ] dan [kawaŋ] menguatkan lagi adanya pengaruh dialek Johor di negeri Terengganu. Perubahan [kawan] kepada [kawaŋ] merupakan ciri unik bagi dialek Terengganu. Kehadiran dialek Johor yang diguna pakai di Johor selari dengan faktor sejarah, iaitu adanya hubungan antara Kesultanan Terengganu dengan kerabat diraja Johor. Kenyataan ini dikuatkan dengan petikan yang berikut:

Sebelum pengasasan kesultanan Terengganu di bawah Tun Zainal Abidin, dan penempatan rombongan dari Johor-Riau dan Patani yang mendampingi baginda, pada awal Kurun ke-18, wilayah tersebut bukanlah suatu kawasan kosong (*no man's land*) (Muhammad, 2018)

Sementara dua lagi KGN, [ambə] dan [pate?] memang asli bagi negeri Terengganu. Varian ini ditemukan di Kuala Berang dan Kg. Pasir Raja di Ulu Dungun. Mengikut sejarah lisan daripada responden di Kg. Pasir Raja, kawasan ini merupakan kawasan laluan golongan diraja untuk mereka ke Hulu Tembeling di Pahang. Hulu Tembeling merupakan bandar di raja pada zaman sebelum merdeka. Kehadiran kedua-dua KGN mengesahkan lagi sejarah lisan tersebut. Sebenarnya KGN [ambə], selain digunakan oleh rakyat terhadap golongan diraja, KGN ini juga merujuk perasaan rendah diri kepada Tuhan. Penggunaan ini menunjukkan rasa hormat, taat dan waraknya peribadi si penutur. Pendapat ini boleh dirujuk silang pada penggunaan [ambə] dalam dialek Kelantan dalam Jadual 4.

Rajah 2 Peta taburan KGN 1 di Terengganu.

Jadual 5 KGN 2.

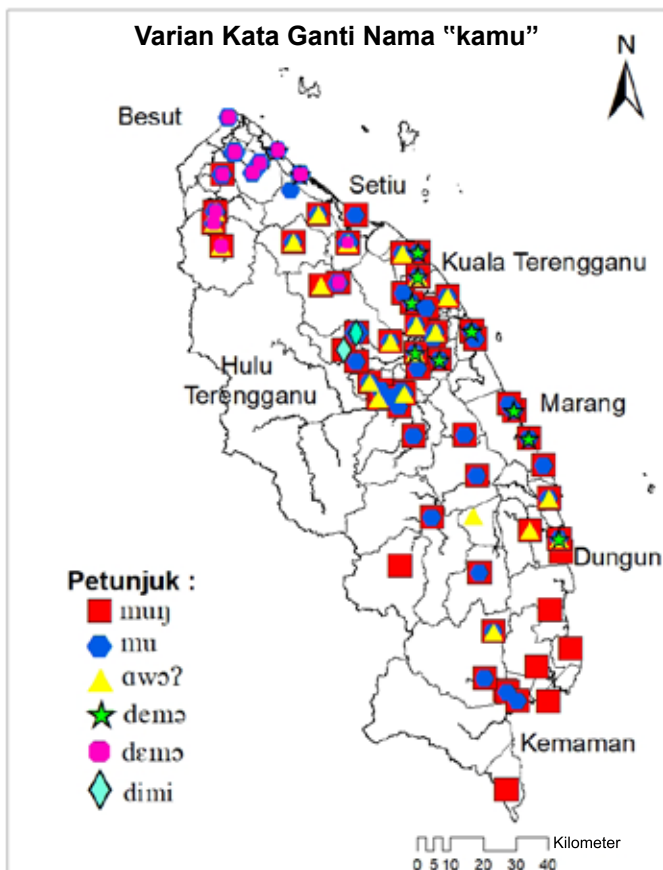
Dialek Terengganu	Dialek Kelantan	Dialek Hulu Terengganu
muŋ	demə	mãw
mu		mikə
awəʔ		dimi
demə		

Memandangkan Terengganu bersempadan dengan Kelantan, maka jelas pengaruh dialek Kelantan dalam KGN pertama ada digunakan. KGN [kawɛ], [ambə], [kitə], [sajə] dan [oʏɛ] telah menggunakan ciri dialek Kelantan dengan penggunaan vokal separuh rendah depan /ɛ/ dan vokal separuh rendah belakang /ɔ/. Yang berbeza ialah dialek Terengganu menggunakan vokal tengah /ə/.

Seterusnya KGN ini diwarnai oleh varian yang unik daripada subdialek Hulu Terengganu. Dapatan ini hampir menyamai dapatan Shahidi *et al.* (2019, 2020). Keunikan dialek ini terlihat pada penggunaan diftong yang produktif terutama pada suku kata akhir. Contohnya /akaw/, /kamaj/ dan /kaməʔ/ (rujuk Rajah 5). Pendapat ini selari juga dengan pendapat Collins (1983) mengenai kehadiran diftong dalam subdialek Hulu Terengganu. Peta koroplet dalam Rajah 2 menjelaskan kedudukan KGN 1 yang tersebar di seluruh Terengganu.

Berdasarkan peta dalam Rajah 2, hanya KGN 1 yang dominan yang diplot. Varian [aku] dan [sajə] sangat dominan dan tersebar di seluruh negeri Terengganu. Diikuti dengan varian [ambə]. Varian [oʏəŋ] dan [kawəŋ] pula sangat terhad sebarannya. Namun begitu, didapati terdapat varian KGN 1 yang menggunakan dialek Kelantan dan variasi KGN yang rencam diletakkan pada peta dalam Rajah 5.

Seterusnya, paparan KGN 2 seperti yang dalam Jadual 5. Untuk KGN 2, pengkategorian juga sama dengan KGN 1. Maksudnya ada varian dialek Terengganu, dialek Kelantan dan Hulu Terengganu. Penggunaan [muŋ] dan [mu] memang tersebar luas di seluruh Terengganu (lihat Rajah 3). Begitu juga dengan [awəʔ]. Terdapat dua varian yang berbeza sebutan tetapi sama rujukannya, iaitu [demə] dan [demə]. Yang membezakannya ialah [demə] dituturkan dalam dialek Terengganu manakala [demə]

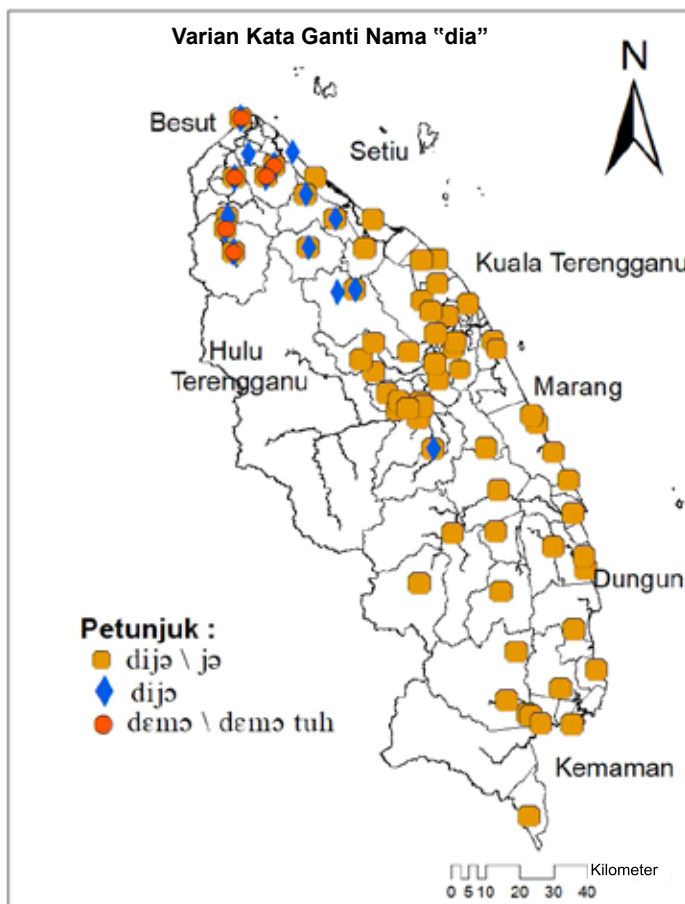
Rajah 3 Peta sebaran KGN 2.

dituturkan dalam dialek Kelantan. Berdasarkan peta dalam Rajah 3, jelas sebaran [demə] berada di daerah Setiu Darat dan Besut. Umum mengetahui bahawa kedua-dua daerah ini memang menuturkan dialek Kelantan (Asmah 1985). Sekali lagi varian menarik ialah subdialek Hulu Terengganu. Kita temukan varian [māw] [dimi] dan [mikə]. Collins pernah menyarankan agar subdialek ini dianggap sebagai dialek tersendiri kerana banyak varian yang jauh berbeza dengan dialek Terengganu.

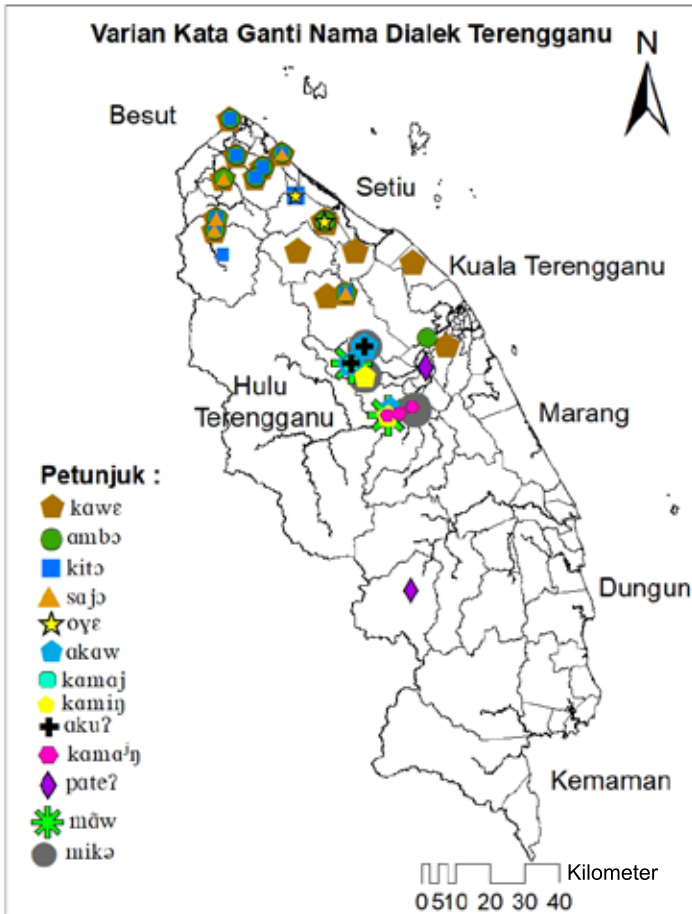
Peta dalam Rajah 3 menunjukkan penyebaran varian KGN 2 dalam dialek Terengganu. Jelas kelihatan KGN 2 dialek Terengganu bermula dari Setiu Laut di pesisir pantai dan menganjur ke Kemaman sementara dialek

Jadual 6 KGN 3.

Dialek Terengganu	Dialek Kelantan
dijə	dijə
jə	dəmə
	dəmə tuh

Rajah 4 Peta taburan KGN 3.

Rajah 5 Peta taburan KGN rencam dialek Terengganu.

Kelantan yang dituturkan di Terengganu banyak ditemukan di Setiu Darat dan Besut.

KGN 3 dalam Jadual 6 memperlihatkan enam varian. [dijə] dan kependekan [jə] memang merupakan ciri dialek Terengganu asli dan hal ini boleh dilihat pada peta dalam Rajah 4. Sebarannya meluas dari Setiu Laut pesisir pantai sehingga ke Kemaman. Varian seperti [dijə], [demə] dan [demə tuh] jelas memperlihatkan ciri dialek Kelantan dengan penggunaan vokal depan separuh rendah /ɔ/. Malah jelas pada peta dalam Rajah 4, sebarannya adalah di Setiu dan Besut, sama seperti KGN 1 dan 2.

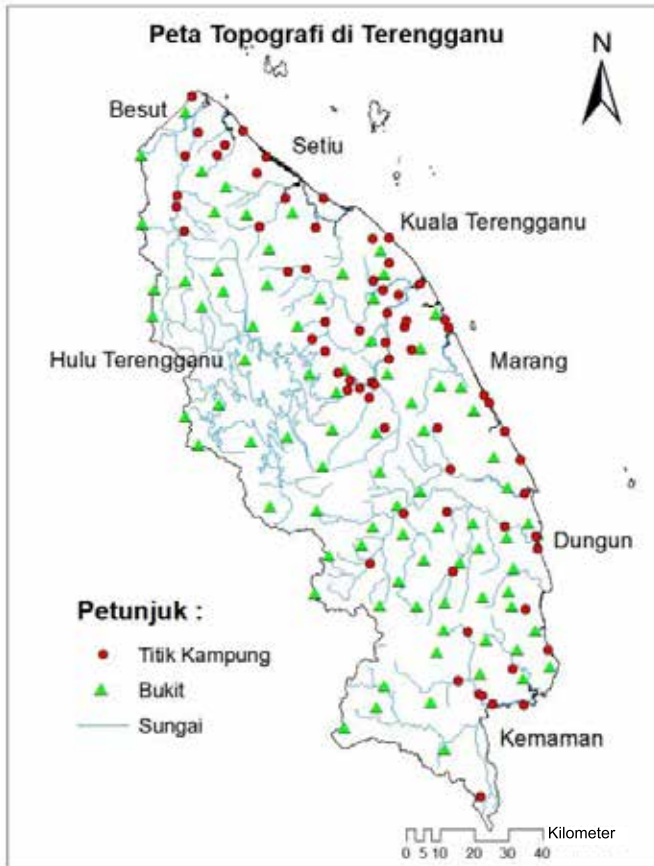
Satu lagi aspek yang menarik ialah penyebaran varian bunyi yang unik yang berbeza dengan dialek Terengganu. Varian-varian ini semuanya tertumpu di Hulu Terengganu seperti yang diplotkan pada peta dalam Rajah 5. Selain dialek Kelantan di Setiu dan Besut, varian lain yang unik seperti [akaw], [kamaj], [kamɑʰŋ], [kamiŋ] dan [aku/] untuk KGN 1 semuanya tertumpu di Hulu Terengganu dan dikenali sebagai subdialek Hulu Terengganu. KGN ini sangat berbeza, dan ciri yang paling ketara ialah adanya bunyi diftong /aw/ dan /aj/. Sekali lagi pendapat Collins (1983) terpakai di sini. Di samping itu, ditemukan juga varian [māw], [dimi] dan [mikə] bagi KGN 2.

HURAIAN GEOLINGUISTIK

Analisis geolinguistik mengambil kira faktor topografi dan faktor sosial yang lain seperti sejarah, migrasi dan sosiobudaya. Huraian dengan ciri faktor bukan linguistik ini sebenarnya menguatkan lagi hujah mengapa sebaran dialek itu sebegitu rupa. Secara topografinya, tidak banyak tanah tinggi yang boleh menghalang penggunaan sesetengah varian. Tanah pamah serta pesisir pantai memudahkan pergerakan manusia dan proses asimilasi berlaku. Hal ini termasuklah penggunaan bahasa yang seragam. Oleh sebab itu, daripada sebaran KGN di Terengganu, polanya adalah seragam bagi ketiga-tiga KGN. Maka terhasillah isoglos dialek yang jelas terbahagi kepada tiga, iaitu daerah yang bertutur dialek Terengganu, Kelantan dan Hulu Terengganu.

Daripada Rajah 6, didapati tanah tinggi di Terengganu tidak menjadi penghalang kepada penyebaran dialek yang seragam. Keunikan subdialek Hulu Terengganu adalah kerana faktor peradabannya yang tersendiri seperti yang dinyatakan di atas.

Faktor sosiobudaya seperti pertembungan melalui perdagangan, migrasi membolehkan dialek tersebar. Contohnya, kehadiran [mikə], [awɑʔ] dan [demə] di Hulu Terengganu yang sama dengan KGN 2 dialek Perak mungkin boleh disandarkan pada perbualan lisan dengan responden dari Kg Pasir Raja di Hulu Dungun. Fakta yang mengatakan kawasan hulu sungai ialah tempat pertemuan orang berdagang memungkinkan mereka dari Hulu Perak bertandang ke Hulu Terengganu. Hal ini selaras dengan pendapat Othman dan Abdul Halim (1990) dalam “Epigrafi Islam Terawal di Nusantara” yang menyatakan bahawa “Batu Bersurat Terengganu telah dijumpai di tebing kanan mudik Sungai Tersat (Sungai Tara, mengikut Muzium Negeri Terengganu), Kampung Buluh,

Rajah 6 Peta Topografi Terengganu.

Kuala Berang, Hulu Terengganu pada tahun 1887". Othman dan Abdul Halim (2007) pula menyatakan batu bersurat ialah bukti yang kukuh peradaban kerana pada batu ini terpahat sistem tulisan, yang mengandungi ilmu, seperti agama dan adat. Penyataan ini bermaksud masyarakat tersebut telah ada budaya berfikir dan menghargai ilmu. Maka tidak hairanlah peradaban tinggi di Hulu Terengganu mengundang masyarakat hulu sungai Perak, Pahang, Kelantan dan Terengganu bertembung dan membolehkan dialek mereka saling mempengaruhi. Pendapat terdapatnya pengaruh dialek Perak di Hulu Terengganu boleh juga disandarkan dengan tulisan Brown (1921). Beliau menyatakan: "terdapat hubungan erat antara dialek yang dituturkan di Hulu Terengganu dengan dialek Parit di Perak"

Maka varian [mikə], [awəʔ] dan [demə] yang ditemukan di Hulu Terengganu dapat mengesahkan pendapat Brown (1921).

Dapatan kajian ini ada yang berkonflik dengan dapatan kajian Shahidi *et al.* (2019, 2020) terutama data [dimi] yang ditemukan dalam kajian ini merujuk kepada KGN 2 tetapi kajian Shahidi *et al.* (2019, 2020) mengatakan [dimi] merujuk KGN 3. Terdapat juga varian yang ditemukan dalam kajian ini tidak terdapat dalam senarai Shahidi *et al.* (2019, 2020) dan begitu juga sebaliknya. Dalam penyelidikan, hal ini biasa berlaku kerana responden terdiri daripada orang yang tidak sama, juga dari kampung yang tidak sama. Contohnya data [mūw] yang ditemukan dalam kajian ini manakala [mu^w] dan [məŋ] ditemukan oleh Shahidi *et al.* (2019, 2020) yang merujuk kepada KGN 2. Yang boleh dilakukan ialah data ini disatukan demi membanyakkan varian KGN. Semangat saling melengkapi lebih baik demi data yang lebih bervariasi.

KESIMPULAN

Kajian dialek dengan aplikasi GIS ternyata lebih konkrit pola penyebarannya. Pola penyebaran dapat dilihat pada peta koroplet KGN yang terhasil seperti dalam Rajah 2-5 di atas. Jika selama ini penyebaran KGN dilakukan berasaskan kelainan varian fonologi dan tiada peta konkrit yang disediakan, maka kajian ini dapat menyumbang kepada penghasilan peta KGN yang lebih jelas. Malah pembaca dapat maklumat tepat tentang penyebaran KGN bagi satu-satu varian berserta maklumat topografi. Kajian dialek berasaskan huraian geolinguistik berserta aplikasi GIS telah menjadikan kajian ini sangat dinamik dan saintifik. Kesemua sebaran dapat dijelaskan dengan pola taburan yang konkrit dan mudah difahami. Maklumat faktor bukan linguistik menambah kukuh lagi kepada sebab musabab penyebaran itu mempunyai pola yang sedemikian rupa. Dengan adanya maklumat bukan linguistik, seperti topografi, sejarah, migrasi dan sosiobudaya, menjadikan kajian ini bersifat multidisiplin. Kajian ini khususnya telah berjaya mengubah landskap penghuraian kajian dialek dari bersifat impresionistik (terutama penghasilan isoglos secara manual) kepada kajian yang boleh dipertanggungjawabkan kesaintifikannya. Natijahnya, kajian ini menyumbang kepada deskripsi KGN dialek Melayu di Terengganu secara tuntas berbanding kajian-kajian sebelum ini.

PENGHARGAAN

Kajian ini berdasarkan kajian "Pemprofilan Dialek Terengganu: Analisis Geolinguistik" dengan geran FRGS/1/2019/SSI01/UKM/01/1.

RUJUKAN

- Abdul Rahman Embong (Ed.). (2012). Terengganu merentasi tiga abad: Kesultanan, politik, ekonomi, agama, dan budaya. Yayasan Diraja Sultan Mizan.
- Asmah Haji Omar. (1980). *Nahu mutakhir Melayu*. Dewan Bahasa dan Pustaka.
- Asmah Haji Omar. (1985). *Susur galur bahasa Melayu*. Dewan Bahasa dan Pustaka.
- Asmah Haji Omar. (2015). *Ensiklopedia bahasa Melayu*. Dewan Bahasa dan Pustaka.
- Azrizan Abu Bakar dan Karim Harun. (2015). Penggunaan kata ganti nama dialek Kelantan dalam aplikasi Whatsapp. *Jurnal Melayu*, 14 (2), 291-306.
- Brown. C.C. (1921). *Perak Malay*. AMS Press
- Chitsuko Fukushima. (2018). Variation and change of adjectives in Niigata dialects distribution” as revealed in the changing process of the forms for “rain” in Tai-Kadai dlm *Fourth International Conference of Geolinguistics Proceedings*, Depok, Indonesia
- Collins, J.T. 1983. *Dialek Ulu Terengganu*. Monograf 8. Fakulti Sains Kemasyarakatan dan Kemanusiaan, UKM. Bangi: Penerbit Universiti Kebangsaan Malaysia
- Fazal Mohamed Mohamed Sultan, Nor Hashimah Jalaludin, Harishon Radzi, Junaidi Kasdan & Muhammad Faiz Aizuddin Suhaimi. (2019). Dialek Melayu Perlis: Pemetaan geodialek beraplikasikan GIS. *AKADEMIKA*, 89(2),139-154.
- Hiroyuki Suzuki. (2012). Tibetan pigs revisited : multiple piglets with a sow in Yunnan Tibetan and beyond -. *The 1st International Conference of Asian Geolinguistics*, 14 -15 December 2012 Aoyama Gakuin University.
- Ismail Hussein. (1973). Malay dialects in the Malay Peninsula. *Nusantara*, 3, 69-79.
- Mitsuaki Endo. (2018). Correlation between onset and vowel, and the principle of “wider dlm *Fourth International Conference of Geolinguistics Proceedings*, Depok, Indonesia
- Muhammad Abu Bakar (ed.). (2018). *Orang Terengganu: Asal usul, arus hidup, arah tuju*. Perbadanan Perpustakaan Awam Terengganu
- Nik Safiah Karim. (1985). Dialek Kelantan–satu lambang sosio-budaya wilayahnya. Dlm. Nik Safiah Karim & Wan Abdul Kadir Yusuf (Peny.) Kelantan dalam perspektif sosio-budaya. Penerbit Universiti Malaya,

- Nik Safiah Karim, Farid M. Onn, Hashim Musa & Abdul Hamid Mahmood. (1986). *Tatabahasa Dewan*. Dewan Bahasa dan Pustaka.
- Nor Hashimah Jalaluddin, Adriana Anak Tinggom, Siti Noraini Hamzah dan Hayati Lateh. (2019). Penyebaran dialek Melayu Satun di Langkawi dan di Thai: Satu kajian perbandingan berasaskan Geographic Information System (GIS) *GEMA Online® Journal of Language Studies*, 19(1), 77-96
- Nor Hashimah Jalaluddin, Harishon Radzi, Junaini Kasdan & Maizatul Hafizah Abd Halim. (2017). Penyebaran dialek Melayu di Langkawi. Analisis geolinguistik. *GEMA Online Journal of Language Studies*, 17(4), 159 - 178.
- Nor Hashimah Jalaluddin, Mohamed Fazal Mohamed Sultan, Harishon Radzi & Khairul Ashraaf Saari. (2019). Penyebaran pengaruh dialek Melayu Thai di Malaysia: Analisis GIS. *Journal of Nusantara Studies (JONUS)*, 4(2), 362-38
- Nor Hashimah Jalaluddin, Norli Safina Mohd Sanit, Zaharani Ahmad & Harishon Radzi. (2016). Variasi kata ganti nama dialek di pesisir Sungai Perak: Analisis Geographical Information System (GIS) *GEMA Online® Journal of Language Studies*, 16(1), 109-123.
- Nor Hashimah Jalaluddin, Siti Noraini Hamzah & Harishon Radzi. (2020). *Dialektologi dan GIS*. Penerbit UKM.
- Nor Hashimah Jalaluddin, Wan Athirah Adilah Wan Halim & Khairul Ashraf Saari. The continuum of Terengganu dialect along the East Coast: A geolinguistics analysis. *Journal of Nusantara Studies*, 6(1), 176-198
- Nor Hashimah Jalaluddin, Zaharani Ahmad, Harishon Radzi & Norlisafina Sanit. 2016. Varian kata ganti nama dialek di Pesisir Perak: Analisis Geographical Information System (GIS). *GEMA Online Journal of Language Studies*, 16(1), 109-123.
- Nor Hashimah Jalaluddin. 2015. Penyebaran dialek Patani di Perak: Analisis geolinguistik. *Melayu: Jurnal Antarabangsa Dunia Melayu*, 8(2), 310-330.
- Othman Mohd Yatim & Abdul Halim Nasir (2007). *Epigrafi Islam terawal di Nusantara* (2 nd ed.). Dewan Bahasa dan Pustaka.
- Portal Rasmi Kerajaan Negeri Terengganu. Diakses pada 29 Mac 2021 daripada <http://www.terengganu.gov.my/index.php/ms/kerajaan/mengenai-terengganu/geografi-negeri-terengganu>
- Shahidi A.H., Mohamad Firdaus Azaharuddin & Rahim Aman. (2019). Variasi leksikal ganti nama diri dalam varian Ulu Berang. *Akademika*, 89 (*Isu Khas*), 125-137
- Shahidi A.H., Mohamad Firdaus Azaharuddin, Rahim Aman & Muhamad Syahmi Shabri. (2020). Pemetaan isoglos varian dialek Terengganu berasaskan aplikasi sistem maklumat geografi. *GEOGRAFIA Online™ Malaysian Journal of Society and Space*, 16(4), 179-196.
- Shimizu Masaaki. (2016). A phonological basis for rethinking Vietnamese isoglosses - Third ICAG. 23 - 24 May, Royal University of Phnom Penh.

- Zaharani Ahmad, Nor Hashimah Jalaluddin & Yusmaniza Yusoff. (2018). GIS mapping of dialect variation in north Perak. *Dialectologia*, 20, 1-20.
- Zaharani Ahmad. (1993). *The phonology and morphology of Perak dialect*. Dewan Bahasa dan Pustaka.